

УДК УДК 821.161.2-9.09

Теребус Оксана, ст. викл. кафедри теорії
літератури та зарубіжної літератури
ВДУ імені Лесі УкраїнкиПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В
ПУБЛІЦИСТИЦІ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Анотація: В статті йдеться про висвітлення проблеми української мови та національну ідею в публіцистиці Павличка, його погляди та бачення вирішення цих проблем в сучасному суспільстві.

Ключові слова: Публіцистика, проблема української мови, національна ідея.

Д. Павличко – один з найцікавіших представників літературного покоління 50-х років. Свої роздуми про народ, людину і світ, любов і ненависть він наповнив пристрасним духом пізнання, культурно-естетичним досвідом багатьох віків і народів, особистісною жагою досягнути дійсність у її безперервному розвитку. Сучасники відзначають його ораторські здібності, далекосяжні політичні погляди, характеризують як невтомного громадського діяча, діяльного патріота з європейським видноколом.

У полі зору митця не тільки література і її діячі, а й призначення їх творчості, питання освіти, виховання, мистецтва, проблема національної свідомості, проблеми мови, художнього перекладу.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що вивчення формування, розвитку та впливу на літературний процес публіцистичних поглядів Д. Павличка в контексті розвитку естетичної думки письменників 60–90 рр. дає можливість глибше й різнобічно розкрити багатство його творчої палітри, осмислити місце і роль майстра в збагаченні національної культури, духовності народу.

Д. Павличко сміливо обстоює принципи гуманізму, ідеї національного й духовного відродження. Письменник переконаний у тому, що Україна, набувши статусу держави, нарешті зможе реально розкрити світові свій мислительний потенціал й органічно доповнити його духовну скарбницю.

З великою шанобливістю ставиться митець до тих, хто неймовірними зусиллями в складних історичних умовах зумів зберегти багатство національної мови. У статтях Д. Павличко – публіцист гостро ставить проблему української мови. Він з відчаєм говорить: “що вона винна, коли силою залізних обставин і законів життя син віддаляється від неї, виховується в інших людей і, зрештою, вже неспроможний повернутися до неї, навіть пізнавати її не хоче...” [4, 156]. Значне місце в його публіцистиці відводиться полеміці навколо цієї проблеми. Вірний ідеї національного відродження, він не полишає спроб захистити рідну мову, перешкодити тотальній русифікації освіти, культури, мистецтва народу.

У 80-х роках починається новий етап у публіцистичній діяльності Д.Павличка. Його виступи спрямовані на пробудження національної

свідомості, на спробу відвернути катастрофу, що насувалася на українську культуру та намагання вивести рідну мову з узбіччя імперії на шлях суверенної держави. У цей час Д. Павличко – голова правління Товариства української мови імені Т.Г.Шевченка. З різних трибун, на сторінках газет та журналів він вів і веде далі боротьбу за право української мови на існування на державному рівні, про надання їй статусу державної (“Художній переклад: здобутки, проблеми, обрії. Співдоповідь на VIII з’їзді письменників України” (1981), “Наш співавтор – час” (1982), “Громадянськість художнього слова” (1986), “Жити – правдою” (1986), “Вони нам не простять!” (1986), “За соборність людства” (1986), “За чийм сценарієм?” (1987), “Мова та її місце в суспільстві” (1988), “Вижити – і жити” (1989), “В останню четвертину життя” (1999) та ін.). Ті жахливі умови, в яких розвивалася українська література за царату та в час тоталітарного комуністичного режиму відійшли в минуле.

Новий рівень усвідомлення відповідальності перед правдою життя зумовили трагічні чорнобильські обставини. Тривожними роздумами над суперечностями сьогоденного світу, критеріями суду совісті сповнені газетні та журнальні шпальти, радіо та телебачення. Це засвідчив IX з’їзд письменників України (1986), на якому вперше широко обговорювалися проблеми національної культури, літератури, мови. На цьому з’їзді виступив і Д. Павличко (“Жити – правдою”). Переживши страшну трагедію на Чорнобильській АЕС, він закликає до згуртованості, чесності, відповідальності за свої дії. Хвилює митця проблема миру та роззброєння, праці та “непрестижної праці” [4, 301]. Каже доповідач і про долю української мови, літератури, роль письменства на даному етапі. Говорячи про досвід, набутий нашою літературою за останні десятиліття, Д.Павличко підкреслює, що він полягає в тому, що “все менше появляється творів, які авторіві під кінець життя або й по смерті можуть принести поганьблення за угодицтво й лицемірність, за принизливу службу ідолам часу, а не самому часові” [4, 299] та продовжує думку, наголошуючи, що творець живе і після “свого відходу зі світу, і найтяжче, що він може зазнати, – посмертна зневага, яка переходить у байдужість до нього і, зрештою, в забуття. Під впливом цієї істини наша література стала мудрішою” [4, 299].

Р. Лубківський так оцінює цей письменницький форум: “Тоді з відчайдушною однастайністю ми рятували мову, рятували Україну, роблячи тотожними поняття незалежності України й державності української мови” [1, 12]. Після цього з’їзду все активнішою є участь Д. Павличка в перебудовчих процесах України. Процеси демократизації, започатковані “горбачовською” перебудовою, поволі приносять літературні усвідомлення власної самостійної, не суто прислужницької місії, а інтелектуально-емоційної суверенності в суспільстві, права на ідейно-художній плюралізм, на розмаїття естетичних концепцій та стилів. Літературно-художній процес постає в усьому розмаїтті своїх виявів. Три найпекучіші проблеми постали в центрі турбот та тривог українських майстрів слова: відновлення національної спадщини в її повному обсязі, ліквідація “білих плям” у

літературі; українська мова, її стан та статус; екологія, зупинення атомного тиску на Україну.

Для Д. Павличка мова – то найцінніший скарб, з яким ніщо не може зрівнятися. Ставлення до мови для митця – найвищий критерій моральності, взагалі вартості людини. З рівною пошаною ставиться він до інших мов, але найбільше його хвилює рідна мова. У співдоповіді на пленумі Спілки письменників України “Мова та її місце в суспільстві” (1988) Д. Павличко наголошує, що “українська мова за своїми виражальними можливостями, лексичними арсеналами, музичними прикметностями, історичними надбаннями в пісенній і літературній галузі належить до найрозвиненіших мов світу” [6, 3]. Заперечуючи лжедемократам, що нібито піклуються про ідеї інтернаціоналізму та борються проти націоналізму, він наголошує, що “інтернаціоналізм – любов до рідної мови і пошана до кожної мови, знання рідної історії й пошана до історії кожного народу, розвиток рідної культури й пошана до культури кожного народу” [6, 3].

Піклуються художник слова долею українського телебачення, фільмів, мультфільмів, якщо не власне українських, то хоча б продубльованих українською мовою, виданням книг, не тільки художньої літератури, а й різних галузей науки, бо “мова, яка не засвоює і не виробляє наукової термінології, мова, яка не ввійде в комп’ютер, приречена” [6, 3]. “Хіба це нормально, що в українських театрах мовна культура нагадує суржик одеського Привозу? Хіба це нормально, що наші найвидатніші естрадні співаки майже зовсім не співають пісні українською мовою?” [6, 3], – запитує доповідач.

Тільки той народ може вважати себе здоровим, тільки той народ може “впевнено дивитись в свою будущину, всі сфери діяльності якого перейняті його мовою і культурою” [6, 3]. Хвилює Д. Павличка питання підготовки спеціалістів у навчальних закладах, і середніх, і вищих, бо часто-густо викладання багатьох курсів переводиться до викладання російською мовою, а також про адміністративні державні органи, де також часто звучить російська мова замість державної – української.

Крім названих проблем, у виступі на VIII з’їзді письменників України Д.Павличко піднімає проблему словників, як одномовних, так і двомовних, вважаючи їх існування необхідною умовою поширення української мови за кордоном, для вдосконалення літературних контактів. “Сильна література завжди впливає на розвиток живої мови і далі – на розвиток лексикографії, а словникарство у свою чергу впливає на розвиток письменства” [7, 363].

Основна увага публіциста зосереджена на майстерності письменника, на його професійній підготовленості, на праці зі словом. В тому й покликання письменника, щоб слово буденне зазвучало по-новому, оригінально. Приклад для наслідування – класичні твори. Жоден з них не був написаний сірою, пересічною мовою. Вчитися любові до слова потрібно в класиків літератури. “Якби все залежало від літератури, то досить було б мати одного Шевченка, щоб зовсім не клопотатися своїм безсмертям” [6, 3],

– каже Д. Павличко. Потрібно дати нашим майстрам слово, “що палахкотить вогнем справедливості й правди” [6, 3].

Кожна стаття публіциста щораз переконує, що проблема мови не може бути осібною. Вона – лише ланка із суцільного ланцюга проблем, які постали в певній сукупності перед державою, суспільством. Якщо в 60–70-х роках мовна проблема в статтях Д. Павличка носила чисто творчий, лінгвістично-літературний характер, то з початку 80–90-х років поступово набирає публіцистичного звучання, пов’язується з різними питаннями людського буття, з суверенністю, з демократичними змінами в країні, з проблемами влади, національною свідомістю і національною гідністю.

Так, зробивши огляд газети “Літературна Україна” за період 1989–1994-ий роки, переконуємось, що ці проблеми для Д. Павличка не просто слова, а хвилюючі моменти його життя, життя його народу, держави. Ось лише перелік частини їх: “Власне обличчя і власний дух” (1990), “Наш народ встає з колін” (1990), “Демократична партія України” (1990), “Прихилимо одне до одного свої серця” (1991), “Без помсти і крові” (1991), “Воля народу виписана ясна” (1991), “Будемо горнутися до Європи” (1991), “Не для вільних людей і не для вільного народу” (1991), “За державу і демократію, за єдність народу” (1992), “Про національну безпеку” (1993), “Вже дух непокори не спить” (1994). Цей ряд можна продовжити публікаціями у інших газетах та журналах. Хочеться звернути увагу на промовисті заголовки цих статей, з яких, навіть не читаючи публікацій, видно коло проблем, до яких звертається художник слова.

У бесіді з кореспондентом газети “Культура і життя” “Вижити – і жити!” (1989) Д. Павличко піднімає ряд проблем, серед яких на першому місці національне питання, розвиток науки, проблема двомовності і доля української мови. Говорячи про проблему двомовності, недолугі опоненти часто закидали про те, що Т. Шевченко, Марко Вовчок писали російською мовою, він продовжує цей ряд, кажучи, що й Леся Українка, І. Франко, М. Зеров та багато інших писали російською, а дехто й німецькою, польською мовами. О. Пушкін і Л. Толстой писали французькою, поляк за національністю Д. Конрад став класиком англійської літератури. Кожен з таких фактів, каже Д. Павличко, треба розглядати конкретно, але кожен з них не може бути правилом для поведінки народів. Бо коли “одиниці переходять з мови на мову, відбувається збагачення національного, а коли народи – настає занепад національного духу” [2, 6]. У цьому ж виступі, відповідаючи на запитання про двомовність, голова правління Товариства української мови наголошує, що українська мова придатна “як для поетичного, так і для філософського, абстрактного мислення” [2, 6], а двомовність добра лише тоді, коли в людини є рідна, материнська, а також друга, нерідна, але потрібна для життя мова, тобто тоді, “коли душа залишається одномовною” [2, 6].

Гострим вболівачем за духовний розвиток української нації, патріотом постає Д. Павличко в актуальній і донині праці “Перекладна література на Україні й українська література за рубежом (1971–1980)”. Її назва наче б

академічна, але скільки тут громадянського вогню й темпераменту, скільки ретельно зібраних та осмислених фактів, скільки конкретних, конструктивних пропозицій. Віддавши належне зробленому, автор пристрасно й аргументовано розмірковує про те, що слід зробити й для чого. “Чим ширші перекладацькі можливості й чим вищий рівень інтерпретаторського мистецтва тієї чи іншої словесності, тим потужніша її оригінальна продукція” [7, 343], тим життєздатніша й сама мова.

Мова – не лише засіб для спілкування між людьми, вона є основним чинником у творенні естетичних і моральних ідеалів людини. Тому в публіцистичних працях Д. Павличка різних років планомірно обстоювалися думки стосовно мови, розгалуження проблем набуло певної визначеності й досліджувалося митцем за такими основними напрямками: письменник і мова, мова й суспільство, рідна мова в системі культурно-історичних надбань народу, джерела української літературної мови, нація і мова, проблеми перекладу, мова і наука та ін.

Протистоянню бездуховності та нігілізму, натхненником нашого поступу є культура, та зокрема, література. Для долі національної культури сьогодні особливий час. Тому Д. Павличко не байдужий до проблем, що виникають, зокрема, проблеми, яка стосується місця нашої культури та літератури. І тому на сторінках своїх статей та розвідок, а також виступів невпинно веде читача до усвідомлення цієї думки. Його книги стають своєрідним каталізатором думок, що спонукають до осмислення зв’язків української літератури з іншими літературами. Коли їх читаєш, згадуються давні традиційні контакти нашої культури з європейською, відновлюються у пам’яті знання про діяльність не тільки І. Франка, Лесі Українки, а й діячів епохи Відродження, а також діячів, що намагалися у 20–30 рр. ХХ ст. вивести українську літературу на європейські виднокола – М. Зеров, М. Хвильовий, П. Филипович, М. Рильський та ін.

Мова та нація – складові частини естетичної концепції Д. Павличка, про що свідчать літературно-критичні статті, публіцистичні виступи письменника. Для майстра слова завжди актуальне національне питання. Його хвилює доля рідного народу, розквіт націй, в тому числі і української “це питання етики, моралі, честі, духовності – всієї суспільної свідомості” [2, 6].

Національна ідея присутня мало не в усіх статтях публіциста, не залежно від імені чи проблеми, про яку мовиться. Наприклад, розглядаючи літературні проблеми та явища з висоти загальнолюдського усвідомлення в порівнянні з зразками інших літератур Д. Павличко каже, що “Шевченко зробив для української літератури те, що Пушкін для російської, Гете для німецької, Шекспір для англійської... Він підніс українське письменство до рівня загальнолюдських ідеалів” [4, 10], а саме головне він – “як представник нації, що не мала своєї державності, став символом не тільки художнього, а й політичного її суверенітету. Шевченко – одне з найбільших прав України на міжнародну повагу” [4, 10]. У багатьох статтях (“Наш Каменярь”, “Від імені народу – від імені людства”, “Франко – з нами”, “Наш співавтор – час”) Д.

Павличко наводить відому франківську метафору: “Коріння – в національному ґрунті, крона – в загальнолюдському небі” [5, 8], що актуальна не тільки для творчості І. Франка, його наступників, а й для самого майстра слова.

У статті “Образ Довженка”, що писалася ще 1964 року, Д. Павличко висловив досить актуальну і в наш час, саме в наш час, думку про те, що немає наднаціонального мистецтва. “Замість національних характерів – сексбомби, замість мови – жаргон, замість патріотизму – грошовий фанатизм, – оце найхарактерніші ознаки” [5, 102] нашого кіно, нашої культури.

Національна політика, що проводилася у 80-х роках, та й раніше, завжди цікавила та турбувала Д. Павличка. Він активно виступає і на мистецьких, і на політичних форумах. У цей час з’являється багато статей та виступів, а саме “Громадянськість художнього слова” (1986), “Жити – правдою” (1986), “Вони нам не простять!” (1986), “За соборність людства” (1986), “За чийм сценарієм?” (1987) та багато інших.

З 1983 року Д. Павличко Голова Товариства української мови, що пізніше, уже в 90-і роки, перейменувалося в “Просвіту”. В інтерв’ю журналу “Україна” (1995) “Політика для мене – лиш засіб пізнати людину і світ” митець наголосив на вирішальній ролі Товариства української мови “у формуванні Верховної Ради, яка проголосила незалежність України” [3, 7], бо це була політична організація, яка “фактично починала все те, що продовжив Рух” [3, 7]. “Про національну безпеку” – так називається його виступ на засіданні Верховної Ради України 20 жовтня 1993 р. У цьому виступі доповідач торкається проблем національної безпеки молодій державі, економічних проблем. “Я вірю у невичерпні сили народу” (1989), “Вижити – і жити!” (1989), “Україна мені дорожча за мою партію” виступ на ІІІ з’їзді ДемПУ 10 грудня 1994 р. – такі назви статей та виступів цього періоду і цей ряд можна продовжувати.

Тепер неможливо відділити Д. Павличка – поета, публіциста, літературознавця від політика – зараз багато знаних митців, науковців віддають чимало сил за відродження України. Тож у митця чуття творчості й національного духу – нерозривні.

Проблеми, які постають у статтях та доповідях Д. Павличка й висновки, що випливають з них, як бачимо, не нові. І якщо публіцист закликає пізнавати народні корені, повернутися до глибин духовності, то це заодно значить пізнавати мову, яка ніколи не дасть відірватися від своїх коренів.

Як бачимо з вищесказаного, найвищим критерієм поетичного, публіцистичного твору чи літературно-критичного дослідження, виступу чи статті є, як уже зазначалося, правда життя, а найсвятіше покликання митця – служити народові, брати художнім словом найбезпосереднішу участь у розбудові нової української держави. І Д. Павличко у своїх працях підкреслює, що кожен митець пов’язаний тисячами ниток із суспільством, у якому він живе і не може відгородитися від дійсності.

Таким чином, простежуються крок за кроком правозахисні дії Д. Павличка щодо української мови. Це був шлях від спроб порятувати мову до початку її відродження й, нарешті, до затвердження як державної. Використовувалися різні форми боротьби, від літературно-критичних виступів, публікацій у пресі, до промов на письменницьких з'їздах, у парламенті країни.

Література

1. Лубківський Р. Запорука зцілення відродження // Слово і час. – 1992. – №8. – С.12.
2. Павличко Д. “Вижити – і жити!” // Культура і життя. – 1989. – №38. – 17 вересн.
3. Павличко Д. “Політика для мене – лиш засіб глибше пізнати людину і світ” // Україна. – 1995. – №7-8. – С.6-9, 17.
4. Павличко Д. Біля мужнього світла. – К.: Рад. письменник, 1988. – 336 с.
5. Павличко Д. Магістралями слова. – К.: Рад. письменник, 1977. – 312 с.
6. Павличко Д. Мова та її місце в суспільстві: (Співповідь на грудневому пленумі правління СПУ) // Літературна Україна. – 1988. – 15 груд.
7. Павличко Д. Над глибинами. – К.: Рад.